

УДК 347.151

Зубкова Любов Анатоліївна –
науковий співробітник секретаріату
Вченої ради Національної академії
внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ОСІБ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯКИХ ЗАСТРАХОВАНО ЗА ДОГОВОРАМИ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджено проблематику визначення кола осіб, відповідальність яких застраховано, у відносинах, що виникають у сфері страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Розглянуто нормативно закріплені поняття страхувальника, власника наземного транспортного засобу, правомірного користувача, досліджено їх зміст у контексті міжнародних актів. Зроблено висновки про необхідність реформування підходу щодо визначення страхувальника в законодавстві України. Запропоновано авторське визначення понять «страхувальник», «власник наземного транспортного засобу», «правомірний володілець транспортним засобом», «правомірний користувач транспортним засобом».

Ключові слова: страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; власник транспортного засобу; користувач транспортним засобом; правомірний володілець транспортним засобом; страхувальник.

Исследована проблематика определения субъектов, ответственность которых застрахована, в отношениях, возникающих при страховании гражданско-правовой ответственности владельцев наземных транспортных средств. Рассмотрено нормативное определение понятий страхователя, наземного транспортного средства, правомерного пользователя транспортным средством, исследовано их содержание в контексте международных нормативных актов. Сделаны выводы о необходимости реформирования подхода к определению страхователя в законодательстве Украины. Предложены авторские определения понятий «страхователь», «владелец наземного

транспортного средства», «правомерный владелец транспортного средства», «правомерный владелец транспортного средства».

Ключевые слова: страхование гражданско-правовой ответственности владельцев наземных транспортных средств; владелец транспортного средства; пользователь транспортного средства; правомерный владелец транспортным средством; страхователь.

У контексті інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС), у тому числі в транспортній сфері, питання страхування відповідальності власників наземних транспортних засобів є досить актуальними, особливо з урахуванням збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод (ДТП) та необхідності адаптування законодавства України до законодавства ЄС, покращання механізмів захисту осіб, постраждалих унаслідок ДТП, а також відшкодування завданої шкоди.

Уже на початковому етапі здійснення аналізу інституту страхування цивільної відповідальності у сфері використання транспортних засобів постають питання щодо визначення та співвідношення понять «страхувальник», «власник транспортного засобу», «володілець транспортним засобом», «користувач транспортним засобом» тощо.

Вирішення цих питань не тільки якісно покращить рівень нормативного регулювання та правозастосування, а й дасть змогу гармонізувати та правильно тлумачити нормативні акти відносно страхування відповідальності, що виникає під час використання транспортних засобів.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження є праці Л. М. Баранової, Т. І. Бегової, В. І. Борисової, П. С. Голуба, Ю. О. Заїки, Н. М. Копилкової, О. С. Красільникової, К. Ю. Маслової, Л. М. Мельникової, В. М. Никифорака, О. О. Посох, С. А. Пилипенко, Т. М. Рассолової, І. В. Спасібо-Фатєєвої, О. А. Файер, В. Л. Яроцького та ін.

Дослідження поняття страхувальника побіжно здійснено в дисертаційному дослідженні О. О. Кульчія «Правове регулювання договірних відносин обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», оглядово розглянуто в підручнику Л. Л. Кінашук «Страхове право» та інших джерелах, присвячених проблематиці страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів. Однак на сьогодні відсутні комплексні дослідження в цій сфері, а отже, проблеми нормативного визначення поняття страхувальника, власника наземного транспортного засобу, користувача наземного транспортного засобу лишаються невирішеними.

Власне назва Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних

засобів» звертає увагу на особу власника наземного транспортного засобу як ключового суб'єкта у відносинах, що виникають у сфері страхування цивільної відповідальності, яка може виникнути через завдання шкоди транспортним засобом унаслідок ДТП. Водночас на сьогодні існує доволі багато проблем щодо визначення понять «власник наземного транспортного засобу», «страхувальник» та деяких інших учасників цих відносин.

Поняття власника транспортного засобу у контексті страхування його відповідальності визначено в п. 1.5 ст. 1 зазначеного Закону: власники транспортних засобів – юридичні та фізичні особи, які, відповідно до законів України, є власниками або законними володільцями (користувачами) наземних транспортних засобів на підставі права власності, права господарського відання, оперативного управління, на основі договору оренди або на інших законних підставах правомірно експлуатують транспортний засіб.

На нашу думку, таке визначення є невдалим, оскільки не тільки не розкриває поняття власника транспортного засобу, а й суперечить логіці й власне природі права власності. Так, за загальним розумінням, власником є особа, яка здійснює правомочності володіння, користування та розпорядження своїм майном на власний розсуд [1, с. 534]. Право власності на транспортний засіб може належати одному або декільком власникам (спільна власність).

Водночас, відповідно до п. 1.10 Правил дорожнього руху, власник транспортного засобу – це фізична або юридична особа, яка володіє майновими правами на транспортний засіб, що підтверджено відповідними документами [2]. Однак із таким визначенням погодитися не можна, з огляду на дискусійність і невизначеність поняття «майнові права». Так, у ст. 2 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» майнові права й обов'язки визначено як рухоме майно [3], а згідно зі змістом ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», це – будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, що є складовими права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та право вимоги [4]. Цивільний кодекс України також визначає майнові права як складову майна особи (ст. 190) й ототожнює їх із речовими правами [1, с. 324].

Оскільки право власності та майнові права не є тотожними поняттями, відповідно, визначення власника транспортного засобу як особи, яка володіє майновими правами на цей засіб, є недоцільним.

Інше визначення фізичних осіб – власників транспортних засобів наявне в Правилах митного контролю та митного оформлення

транспортних засобів, що переміщуються громадянами через митний кордон України, затверджених наказом Державної митної служби України від 17 листопада 2005 р. № 1118. Так, у п. 2 цих Правил зазначено, що власником транспортного засобу є громадянин, який, відповідно до законів України, має право власності на транспортний засіб, що підтверджено документально. При цьому визначено й перелік документів, що підтверджують право власності на транспортний засіб [5].

Слід звернути увагу на те, що в попередній редакції таких правил (Правила митного оформлення транспортних засобів, номерних вузлів та агрегатів, що переміщуються через митний кордон України, затверджені наказом Державної митної служби від 25 червня 1999 р. № 393) цей самий перелік документів підтверджував не наявність права власності, а правомірність володіння транспортним засобом. У цій редакції Порядку було зазначено, що страхові поліси, оформлені на транспортні засоби в країні придбання на власника, товаросупровідні та транспортні документи, засвідчені відповідними органами (митними органами, поліцією тощо) й оформлені на власника, можуть розглядатися як додаткові документи, що підтверджують правомірність володіння [6].

На нашу думку, уточнення та заміна понять «правомірне володіння» й «право власності» у цих положеннях є правильним із позиції змісту прав, що є предметом нормативного регулювання, та відображає дійсний характер відносин між об'єктом і його власником чи володільцем. Схожий підхід щодо розмежування поняття «власник транспортного засобу» та «правомірний володілець» має бути застосовано і у відносинах у сфері страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Ураховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що власник наземного транспортного засобу – це фізична або юридична особа, яка володіє, користується та розпоряджається належним їй транспортним засобом, що підтверджується відповідними документами згідно із законодавством України.

У цьому контексті слід звернути увагу на те, що міжнародні акти, які регулюють страхування цивільної відповідальності, що настає внаслідок використання транспортних засобів, здебільшого не містять поняття «власник наземного транспортного засобу», навіть якщо перекласти дослівно назви цих нормативних документів, наприклад «European Convention on Compulsory Insurance against Civil Liability in respect of Motor Vehicles» – «Європейська конвенція про обов'язкове страхування цивільної відповідальності щодо транспортних засобів [7]; директива ЄС «Directive 2009/103/EC of The European Parliament and of The Council of 16 September 2009 relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, and

the enforcement of the obligation to insure against such liability» – «Директива 2009/103 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р. Про страхування цивільної відповідальності щодо використання автотранспортних засобів та виконання обов'язку зі страхування такої відповідальності» [8]. Отже, у найменуванні, так само, як і в змісті цих нормативних актів не йдеться про власника транспортного засобу як обов'язкового елемента страхування відповідальності. На нашу думку, таке формулювання є більш правильним.

Не менш важливим і складним є зміст поняття володільця транспортного засобу, під яким слід розуміти особу, яка безпосередньо здійснює володіння транспортним засобом на законних або на незаконних підставах.

У межах сучасних наукових напрацювань володіння може розглядатися як: 1) правомочність власника; 2) речове право на чуже майно, тобто фактичне володіння; 3) право, що виникає на договірних засадах, тобто договірне володіння майном. Володіння може бути фактичним, титульним і безтитульним, законним та незаконним, добросовісним і недобросовісним [9, с. 425].

Так, правомірним володінням транспортним засобом є таке володіння, що здійснюється на підставах, визначених у законі. Зокрема, володіння може здійснювати власник або інші правомірні володільці транспортного засобу.

Однією з ознак володіння є можливість панування над річчю, повноцінного здійснення свого контролю, що відрізняє володільця від власника, який може не мати можливості використовувати свою власність, наприклад передану в оренду, та користувачів (пасажирів), які, зокрема, можуть бути присутніми в ТЗ, що спричинив ДТП, однак на відміну від водія, який володіє та контролює транспортний засіб, мають право на отримання відшкодування завданих збитків.

Так, відповідно до п. 1.10 Правил дорожнього руху, водій – це особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Водієм також є особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі [2].

Ураховуючи те, що безпосереднє панування над транспортним засобом можливе тільки шляхом його керування, слід зробити висновок, що водій є завжди й фактичним володільцем транспортного засобу. Водночас для цілей, які переслідує страхування цивільної відповідальності, що виникає під час використання транспортних засобів, слід зазначити, що таке володіння має бути правомірне, тобто

водій повинен мати встановлені нормативними актами посвідчувальні документи на право керування певним транспортним засобом.

На сьогодні, відповідно до п. 2.1 Правил дорожнього руху, документами, що підтверджують правомірність володіння механічним транспортним засобом, є: а) посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії; б) реєстраційний документ на транспортний засіб (для транспортних засобів Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту України – технічний талон); в) у разі встановлення на транспортних засобах пробіскових маячків і/або спеціальних звукових сигнальних пристроїв – дозвіл, виданий Державтоінспекцією МВС України; г) на маршрутних транспортних засобах – схема маршруту й розклад руху; на великогабових та великогабаритних транспортних засобах і транспортних засобах, що здійснюють дорожнє перевезення небезпечних вантажів, – документацію відповідно до вимог спеціальних правил; д) поліс (сертифікат) обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Водії, яких, відповідно до законодавства, звільнено від обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів на території України, повинні мати при собі відповідні підтвердні документи (посвідчення) [2].

Водночас, відповідно до п. 2.2 Правил дорожнього руху, власник транспортного засобу, а також особа, яка використовує такий транспортний засіб на законних підставах, можуть передавати керування транспортним засобом іншій особі, що має при собі посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії [2].

Отже, володільцем наземного транспортного засобу є особа, яка на правомірних підставах здійснює безпосереднє керування транспортним засобом (водій) та його експлуатацію (використання).

Не менш важливим є поняття «користувач наземним транспортним засобом». Так, згідно із загальним розумінням, право користування – право на здобуття з речі її корисних властивостей, привласнення плодів і прибутків, принесених завдяки речі [9, с. 425]. Тому користувачами транспортного засобу є особи, які використовують транспортний засіб, споживаючи при цьому його корисні властивості, зокрема пасажирів транспортного засобу. У цьому разі, крім пасажирів, до користувачів транспортного засобу належить також і водій.

У нормативних актах ЄС статус користувачів (пасажирів) розкрито досить детально. Наприклад, ч. 3 ст. 13 Кодифікованої

Директиви 2009/103/ЕС від 16 вересня 2009 р. щодо обов'язкового страхування відповідальності, що виникає внаслідок використання транспортних засобів та виконання зобов'язань щодо страхування такої відповідальності [8], містить положення, відповідно до яких держави-члени здійснюють необхідні заходи для гарантування того, що будь-яка норма закону чи договірні положення, наявні в страховому полісі, котра виключає пасажирів з покриття полісу, якщо пасажир знав чи міг знати, що водій транспортного засобу був під впливом алкогольного чи іншого сп'яніння під час аварії, буде вважатися не дійсною стосовно вимог скарги такого пасажирів.

Отже, правомірних користувачів транспортного засобу можна визначити як осіб, які на законних підставах використовують (експлуатують) наземний транспортний засіб із метою перевезення, транспортування, виконання робіт тощо.

Найбільш важливим для потреб страхування цивільної відповідальності, що виникає внаслідок використання транспортного засобу, є поняття страхувальника.

Нормативне визначення страхувальника наявне в законах України «Про страхування», «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників автотранспортних засобів». Так, згідно зі ст. 3 Закону України «Про страхування», страхувальниками є юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. Страхувальники можуть укладати зі страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав та обов'язків страхувальника згідно з договором страхування [10].

Інше визначення страхувальника містить Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників автотранспортних засобів» (п. 1.1 ст. 1): страхувальники – це юридичні особи та дієздатні громадяни, що уклали зі страховиками договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу [11].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», таких учасників страхових правовідносин визначено як «осіб, відповідальність яких застраховано». До них належать страхувальник та інші особи, які правомірно володіють забезпеченим транспортним засобом, тобто особи, передбачені в договорі страхування та, відповідно, які не є страхувальниками. Однак

закон не містить регламентації та прямих вказівок на укладення таких страхових договорів, що ми вважаємо неправильним [11].

Для повного розуміння поняття страхувальника слід також звернутися до норми п. 3 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про страхування», у якому зазначено, що предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності) [10].

Зазначене свідчить, що законодавець, закріплюючи визначення поняття «страхувальник», по-перше, не конкретизує, що ним має бути обов'язково сам власник транспортного засобу. По-друге, не передбачає можливості страхування в межах одного договору страхування відразу декількох власників транспортних засобів, включаючи іншого названого в договорі обов'язкового страхування власника транспортного засобу, а також інших осіб, які можуть використовувати транспортний засіб на законних підставах. По-третє, не допускає можливості страхування відповідальності третіх осіб.

На нашу думку, такий підхід законодавця не є обґрунтованим, оскільки, можливість страхування відповідальності інших осіб вважаємо більш раціональною та правильною. За умов такого підходу розширюється фінансова база страхування (наприклад, батько може застрахувати відповідальність свого сина, який не має коштів для оплати страхування). Крім того, одним договором страхування можна охопити відразу декількох власників та (або) володілців транспортного засобу, що зручно в тих випадках, коли транспортний засіб перебуває в спільному володінні й користуванні кількох осіб (наприклад, членів сім'ї); також знімається проблема страхування відповідальності власників транспортних засобів, зареєстрованих в іноземних державах, коли водій автомобіля, що належить іноземній фірмі (який не є за українським законодавством власником транспортного засобу), під час в'їзду на територію України матиме можливість здійснити страхування.

Страхування відповідальності власників транспортних засобів у цьому контексті означає, що страхувальник страхує не свій ризик (оскільки він, наприклад, зовсім не є власником транспортного засобу), а ризик відповідальності іншої особи.

Зовсім інший підхід демонструє практика. Здійснене дослідження свідчить, що страхові компанії укладають договори страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів із «прив'язкою» до транспортного засобу. Так, по-перше, ним може бути не тільки власник, а й правомірний володілець; по-друге, страховик може застрахувати тільки власну відповідальність, водночас у випадках, коли право володіння

транспортним засобом може належати кільком особам, страховик може передати свій страховий поліс цим особам під час керування транспортним засобом, що відповідає п. 2.2 Правил дорожнього руху.

Очевидним є висновок, що предмет договору страхування відповідальності, передбачений у ст. 4 Закону України «Про страхування», зазначено не коректно, а ця правова конструкція не відповідає фактичним соціальним відносинам, на регулювання яких спрямована. Це, відповідно, спричиняє неузгодженість практики та нормативного регулювання. Тому пропонуємо викласти п. 3 ч. 1 ст. 4 цього Закону в такій редакції: «предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності)».

Питання щодо надання можливості страхування відповідальності інших осіб уже поставало в науці, однак остаточно вирішено не було [12, с. 71].

Нормативне визначення страхувальників, наявне в п. 1.1 ст. 1 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (юридичні особи та дієздатні громадяни, що уклали із страховиками договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу), на нашу думку, не є досконалим. Так, по-перше, некоректним є вживання терміна «громадяни», оскільки не тільки громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства можуть укладати договори страхування цивільної відповідальності на території України. Більш коректним у цьому контексті є застосування терміна «дієздатна фізична особа». По-друге, під експлуатацією наземного транспортного засобу слід розуміти не будь-яку таку експлуатацію, а використання транспортного засобу особою, відповідальність якої застраховано.

Цікаве визначення страхувальника запропонувала російська дослідниця О. О. Посок. На її думку, страхувальник – це обов'язковий учасник страхових відносин, який у межах закону зобов'язаний сплатити страховику страхову премію, а в разі настання страхової події (страхового випадку) має право вимагати від страховика виконання зобов'язання – страхову виплату собі, або вигодонабувачу, якщо страхування проводилося на користь третьої особи [13, с. 88].

З огляду на зазначене, страхувальник – це дієздатні фізичні та юридичні особи, що уклали зі страховиками договори страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу правомірними володільцями, сплачують

страхові внески, а в разі настання страхової події, мають право вимагати виконання зобов'язань страховиком.

Отже, зважаючи на вищезазначене, можна зробити такі висновки:

страхувальники – це дієздатні фізичні та юридичні особи, що уклали зі страховиками договори страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу правомірними володільцями, сплачують страхові внески, а в разі настання страхової події – мають право вимагати виконання зобов'язань страховиком;

власник наземного транспортного засобу – це фізична або юридична особа, яка володіє, користується та розпоряджається належним їй транспортним засобом, про що свідчать відповідні документи згідно із законодавством України;

володілець наземним транспортним засобом – особа, яка на правомірних підставах здійснює безпосереднє керування транспортним засобом (водій) та його експлуатацію (використання);

правомірні користувачі – це особи, які на законних підставах використовують (експлуатують) наземний транспортний засіб із метою перевезення, транспортування, виконання робіт тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : [у 2 т.]. – Т. 1 / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 5-ге вид. переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 832 с.

2. Про правила дорожнього руху [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2001 р. № 1306 : за станом на 17 верес. 2014 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>.

3. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень [Електронний ресурс] : Закон України від 18 листоп. 2003 р. № 1255-IV. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1255-15>.

4. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.

5. Правила митного контролю та митного оформлення транспортних засобів, що переміщуються громадянами через митний кордон України [Електронний ресурс] : наказ Державної митної служби

України від 17 листоп. 2005 р. № 1118 : за станом на 18 верес. 2009 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1428-05>.

6. Правила митного оформлення транспортних засобів, номерних вузлів та агрегатів, що переміщуються через митний кордон України [Електронний ресурс] : наказ Державної митної служби України від 25 черв. 1999 р. № 393 : за станом на 4 берез. 2006 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0516-99>.

7. European Convention on Compulsory Insurance against Civil Liability in respect of Motor Vehicles, Strasbourg, 20.IV.1959. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/029.htm>.

8. Directive 2009/103/EC of The European Parliament and of The Council of 16 September 2009 relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, and the enforcement of the obligation to insure against such liability [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.cobx.org/content/default.asp?PageID=17>.

9. Цивільне право : [підруч.] : у 2 т. – Т. 1 / Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І. та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2012. – 656 с.

10. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР : за станом на 11 квіт. 2014 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.

11. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 2004 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.

12. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03 / Никифорак Володимир Михайлович. – К., 2004. – 223 с.

13. Посок О. А. Правовое регулирование обязательного страхования гражданской ответственности собственников транспортных средств : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03 / Посок Олеся Александровна. – М., 2005. – 188 с.